

Recenzje, noty

Рецензии, заметки

Ján Kaliský

Načo ešte dnes etiku?

К чему сегодня этика?

H.F. Kaplan,

Wozu Ethik? Über Sinn und Unsinn moralischen Denkens und Handelns,
Bad Nauheim: Asku-Press 2001, ss. 73

Helmut F. Kaplan je celosvetovo výraznou postavou problematiky práv zvierat. Tento súčasný rakúsky filozof sa preslávil v roku 1993 knihou *Leichenschmaus, ethische Gründe für eine vegetarische Ernährung*.

Kniha *Wozu Ethik? Über Sinn und Unsinn moralischen Denkens und Handelns* je introspekciou do vlastných radov, keďže si kladie otázku kadiaľ prechádza hranica medzi prebytočným teoretizovaním a nevyhnutným premýšľaním v etike. „Veď keď si uvedomíme pálčivé problémy dneška, nevie beztak každý, kto je pri zdravom rozume a vôli, čo treba robiť? Tak načo ešte etiku?“ (s. 7), nájdeme v úvodnej kapitole. Autor tematizuje nielen zmysel mo-

rálneho myslenia ale aj zmysel morálneho konania.

Autor rozdelil text do deviatich kratších kapitol. (Úvod, Akademická etika, Súcit, Praktická etika, Akademická etika – praktická etika, Čo máme robiť?, Čo s tými ľuďmi, ktorí nechcú konať morálne?, Prečo by sme vôbec mali konať morálne?, Nebolo by múdrejšie život ukončiť?).

Druhá kapitola (s. 8–16) chce kriticky analyzovať chyby „akademickej etiky“, ktorá napriek prehlbujúcej sa svetovej kríze ďalej vyrába svoje „nepraktické preludy“, vyčíta jej, že zabudla na kľúčovú otázku „Čo máme robiť?“. Autor uvádza nasledovné chyby, ktoré etiku následne znefunkčňujú: nespolarizovanie svojich výsledkov, elitárstvo na zá-

klade „akademickej nezrozumiteľnosti“, nesúlad medzi teóriou a praxou etikov. Obviní ju z bezmocnosti a deštruktívneho, arogantného mudrlantstva, ktoré sa vysmieva životaschopným morálnym zásadám nasledovanými ľuďmi dobrej vôle. Dôvod nemorálneho konania H. Kaplan nevidí v tom, že ľudia nevedia čo je dobro (správne) a čo zlo, ale v tom, že ľudia nerobia to, čo sami pokladajú za správne. Takto sa hlavná otázka „Čo máme robiť?“ mení na otázku psychologickú – „Ako sa priviesť k tomu, aby sme robili to, čo pokladáme za správne?“ Vedť ten, kto chce pomôcť, pomôže aj bez etických teórií, tvrdí autor. A psychológii pomáha právo a zákony hrozbou pokuty účinnejšie ako vedecké etické koncepcie.

V tretej kapitole (s. 17–22) sa autorovi natíska otázka „Ako dosiahnuť, aby sme konali v súlade s našim myslením?“ Riešenie vidí v revitalizácii „súcitu“. Súcit je ľudským antropínom a jeho význam pre morálne konanie je tak fundamentálny, že súcit a morálka sa často kladú na rovnakú úroveň. Toto tvrdenie autor podporuje dielom A. Schweitzera, L. Tolstoja, T. Mora, A. Schopenhauera. Konanie zo súcitu je rýdzejší motív ako Kantov morálny imperatív alebo akékoľvek iné dôvody. Súcit je prejavom lásky a jeho protikladom je krutosť. Pre autora je krutosť najťažším zločinom. „Bezmedzný súcit so všetkými živými bytosťami je najsilnejšou a najistejšou zárukou pre mravné správanie sa a nepotrebuje žiadnu kauzistiku. Kto je ním naplnený spoľah-

livo nikomu neublíži, (...) každému odpustí, pomôže, (...)“ (s. 20) Spúšťací mechanizmus pre súcit autor vidí v úprimnosti voči faktom (krutostiam v okolí), nepodľahnutí sebaklamu; rozvinie ho ten človek, ktorý statočne pozrie utrpeniu do očí.

Na druhej strane stále väčšina ľudí pred utrpením zatvára oči. Tu prichádza autor k rozhodujúcemu bodu: Čo sa deje s tými ľuďmi, ktorí sa nie preto držia morálne pochybných typov správania, lebo zatvárajú oči pred hroznou realitou, ale preto, lebo túto poznanú realitu pokladajú za morálne spravodlivú alebo aspoň akceptovateľnú? Čo je s tými, ktorí napriek pravej a otvorenej konfrontácii s realitou „zotrvávajú v nedobre“, lebo to identifikovali nie ako nedobro? Toto už nie je problém psychologický (nerobiť, čo sa má), ale problém filozofický (nevedieť, čo sa má). Ak sa ohľadom nejakej morálnej otázky objavia protichodné odpovede, natíska sa opäť otázka „Čo treba urobiť?“ Etiku sme vyhodili dvermi, vrátila sa nám oknom, predsa sa ukazuje ako nevyhnutná. Následne autor takúto potrebnú etiku označí ako „praktická etika“ (na rozdiel od prebytočnej – „akademickej“).

Rozvinutie „praktickej etiky“ nasleduje v štvrtej, najdlhšej kapitole (s. 23–33). Jej cieľom je: rozpoznať predsudky (detské, kultúrne, a i.), odkryť rozpory etiky, ktorú chceme aplikovať, odkryť rozpory medzi presvedčením a konaním. Čo ako je autor kritický, etické myslenie (aj filozofovanie v najširšom zmysle) pokladá za nevyhnutné; jeho popudom

je naša smrteľnosť. „Toto bytie k smrti, toto musieť-zomrieť pri súčasnom chcieť-žiť, až musieť-chcieť-žiť je bezočivosť, škandál (...) Tento (...) „poznatok“, že akceptovanie smrti je znakom „zrelosti“, nie je vzhľadom na psychickú konštitúciu človeka žiaden statočný poznatok, ale hlúposť, ploché zľahčovanie a infantilné popretie existenciálneho rozporu. Filozofovanie je jediná možnosť zaobchádzať nejakým spôsobom s týmto rozporom vážne a úprimne.“ (s. 27). Sú to práve myšlienky, ktoré ovplyvňujú konanie človeka a menia svet. Ale jednoduché! – všeobecne zrozumiteľné myšlienky (idey). Dôraz autor kladie na „jednoduchú formuláciu“, veď vyjadrovať sa nezrozumiteľne („vedecky“) vie každý. Kľúčovým ideám musí porozumieť aj malé dieťa. H. Kaplan tu sleduje tendenciu empirickej vedy, ktorá storočie za storočím stále v jednoduchšej (redukovanejšej a presnejšej) podobe vyjadruje prírodné zákony.

Záverom tejto kapitoly autor precizuje, že jednak morálne cítenie ovplyvňuje mravné konanie, ako aj etické myslenie („Etika bez emócií je (...) ako teológia bez viery, prázdna intelektuálna hra“ (s. 30), ale aj následne etické myslenie ovplyvňuje morálne cítenie. Tento dialektický vzťah medzi intuíciou a teóriou môže veľmi dobre pripraviť pozadie pre fundamentálnu, morálnu zmenu osobnosti, hoci si H. Kaplan uvedomuje, že argumentovaním sa nedá žiadneho človeka nasmerovať do určitej morálky (tak málo ako do určitého náboženstva). Ale práve táto predpríprava

zmeny osobnosti v morálnom rozmere je jedna z najdôležitejších úloh a funkcií etického myslenia.

Po vykreslení „praktickej etiky“ sa autor v piatej kapitole (s. 34–35) vracia k záverečnému, stručnému porovnaniu „akademickej“ a „praktickej“ etiky. Základné zlo akademickej etiky vidí v jej komplikovanosti a nezrozumiteľnosti. Pre toto tvrdenie odhaľuje aj viacero dôvodov, z ktorých najdôležitejší je „precenenie výnimiek“. „Medzi etikmi je doslova chorá náchylnosť, nevychádzať z toho, čo je (alebo pravdepodobne je), ale z toho, čo by mohlo byť. Nie pravidlo – a realita! – stojí v centre pozornosti, ale možné výnimky“ (s. 34). Podľa H. Kaplana v popredí nestojí otázka, či je konkrétne pravidlo v realite použiteľné, ale či existujú nejaké prípady, v ktorých použiteľné nie je. Poznatok, že pravidlá v hraničných a extrémnych oblastiach nefungujú, alebo nie presne, autora prekvapuje – ako dôvod uvádza príklady z fyziky. Naopak, poukazuje na fakt, že pre konanie človeka by malo byť podstatné, že nejaký etický koncept, ktorý je zrozumiteľný a funguje vo väčšine prípadov, je hodnotnejší ako koncept, ktorý možno funguje vo všetkých prípadoch, ale nie je zrozumiteľný a preto ani uskutočniteľný.

H. Kaplan po tom, čo obháji nutnosť etického myslenia, sa v šiestej kapitole (s. 36–45) vracia a nadväzuje na tretiu kapitolu, aby došiel k riešeniu otázky „Čo máme robiť“. Poukáže na fakt, že medzi ľuďmi existuje jedna zvlášť rozsiahla zhoda

o tom, že utrpenie je zlé. Ďalšie pýtanie sa, či je to naozaj tak, je obscénne. Zdôrazňuje, že v tomto sme si blízki so zvieratami. Následne mu (v súzvuku so Schopenhauerom a Schweitzerom) z toho vyplynú morálne imperatívy: ak je utrpenie zlé, potom zmierňovanie utrpenia je dobré. Pre takéto konanie je „súciť“ predpokladom. Potom sa takéto konanie „uskladní“ v morálnych maximách, ktoré „konzervujú“ energiu súcitu pre ďalšie situácie. Autor hľadá morálne pravidlo, ktoré je schopné konzervovať prvotnú, emocionálnu silu súcitu – je ním Zlaté pravidlo (v staroindickom národnom epose Mahabharata označované ako suma spravodlivosti, Ch. Darwinom ako základ mravnosti a E.H. Erik-sonom ako tajuplný bod stretnutia všetkých národov, svoje miesto má aj v hinduistickej, čínskej, židovskej, kresťanskej a islamskej etike, u Homéra, Tálesa). Pre obhájenie tohto pravidla voči faktu, že rôzni ľudia majú rôzne potreby, ako aj voči výnimočným prípadom, si autor priberá formuláciu H.U. Hochea: „Zaochádzaj s každým tak, ako by si si ty želal, aby s tebou zaochádzali na jeho mieste.“ H. Kaplan si je vedomý, že pokusy o precizovanie tohto pravidla môžu viesť k nedorozumeniam alebo rozporom, ale ukazuje, že to platí pre všetky morálne princípy, ktoré sú dostatočne jednoduché, aby boli uskutočniteľné. Tento fakt nič nemení na tom, vysvetľuje autor, že Zlaté pravidlo vo väčšine reálne sa vyskytujúcich prípadoch poskytuje celkom jasnú orientáciu v konaní; že pravidlo, ktoré funguje vo väčšine

prípadoch a je realizovateľné, je nekonečne hodnotnejšie ako etika, ktorá možno teoreticky funguje vo všetkých prípadoch, ale zato je taká komplikovaná a nezrozumiteľná, že nie je uskutočniteľná; problémy väčšinou vznikajú, ak sa mu vedome nechce rozumieť. Zlaté pravidlo nemá mať nosnú, ale len podpornú funkciu – má mobilizovať súciť v situáciách, v ktorých on nie je dostatočne aktivovaný.

Je tušená otázka, že rôznorodosť ľudí ešte nie je vyčerpaná, že sa nájdú ľudia, ktorí nie sú schopní súcitu. Masovému vrahovi zjavne chýba a taktiež mu zbytočne budeme (hoci aj zrozumiteľne) približovať nejakú etickú teóriu. Tento fakt je predmetom siedmej kapitoly (s. 46–55). Čo s „morálnymi analfabetmi“, „morálne slepými“, ľuďmi, ktorým ide vždy a výlučne len o seba? Citujúc C. F. von Weizsäckera postuluje, že „nemierumilovnosť“ je psychická choroba. Na pozadí „výchovy k zabíjaniu“ (výchova profesionálneho vojaka) H. Kaplan tuší cestu, že ak je táto možná, potom musí byť aj šanca pre pozitívne ovplyvňovanie človeka. Avšak je to cesta ťažká, keďže sa s ňou začíname zaoberať až keď „výchova k vojne nás dovedla na okraj priepasti“. „Koniec 'studenej vojny' medzi Východom a Západom nás zdalivo priviedol k istejšímu svetu. Po nej, ako aj pred ňou, je zem prepchaná ničiacimi a ohaviacimi zbraňami a vtedy aj teraz sa nachádzajú v rukách, ktoré dopustia obávať sa najhoršieho“ (s. 51).

Kľúč k mierumilovnosti autor nachádza na začiatku života človeka,

kde vzniká „emocionálna gramatika“ cítenia a súcítienia. Mladý človek je tomu otvorenejší a úprimnejší. S pribúdajúcim vekom ľahšie môže kapitulovať pred ťaživou realitou a znečitlivieť. Neustále treba mať pred očami, že „doteraz bol svet bez vojny nemysliteľný, teraz ale svet s vojnou sa stal nemysliteľný“ (s. 54). Avšak to si vyžaduje zmenu myslenia, ale to je to najťažšie.

H. Kaplan svoje úvahy schyluje k záveru v predposlednej kapitole (s. 59), keď pesimisticky (ale nie rezignovane) konštatuje, že človek sa ďalej nevyvinul, aby zamedzil nebezpečenstvu svojich produktov a nástrojov, ale ich ešte znásobil. Stále dúfame, že bude lepšie len preto, že sme jednoducho neschopní si priznať, že sme na konci. Pesimisticky (ale nie kapitulovane) tvrdí, že hoci nezachránime svet, neustále má význam zmierňovať utrpenie a podporovať šťastie utrpenia schopných živých bytostí. Ak aj „nič nehovorí pre to, že sa nepozabijame“ neznamená to, že niečo pokazíme, ak budem nezištní a solidárni. Paradox šťastia nám ukazuje, že po dosiahnutí vysnívaného cieľa sa dostaví prázdnota. Autor je názoru, že tejto špirále stále nových cieľov a sklamaní sa môžeme vyhnúť práve tým, že naše konanie zacielieme mimo úzky horizont osobného záujmu. A tu sa „záchrana sveta“ javí ako úloha, ktorá nás nevystaví spomínanému paradoxu šťastia.

Záverčná kapitola (s. 60–69) postuluje súčasnú (globálnu) civilizáciu na okraj priepasti a v súzvuku s dielom U. Horstmanna (Netvor –

obrysy filozofie ľudského úteku) zvažuje možnosť „elegantného“ a účinného riešenia: ak je celé živé bytie presiaknuté utrpením, je namieste konečná, absolútna, globálna „eutánázia“ všetkého života. Takto sa zamedzí ďalšiemu utrpeniu.

Nech akokoľvek blízko je H. Kaplan názorom U. Horstmanna, predsa sa s jeho programom nechce identifikovať, hoci život vidí ako „stratový podnik“. „S rozvahou sa rozhodnem pre tú malú mieru možného šťastia a akceptujem za to tú vysokú cenu, ktorú treba zaplatiť. Rozhodnem sa pre tanec na sopke šťastia pri priepasti smrti“ (s. 67). Od U. Horstmanna sa autor „poučí“, jednak ako blízko stojíme pri „priepasti“, a jednak akú morálnu zodpovednosť na seba berieme, ak sa rozhodneme pre život – veď čo so všetkými nešťastnými, ktorých naším rozhodnutím pre život viažeme k utrpeniu? Práve v tom tkvie naša povinnosť – pomáhať všade tam, kde môžeme.

H. Kaplanova kniha je obsahovo „hutná“, kompozične vyvážená a argumentačne dobre podkutá. Zámerne je písaná jasným, ľahko čitateľným jazykom, aby čo najúčinnjšie a najpresnejšie čitateľovi sprostredkovala svoj význam.

V zmätku súčasných etických koncepcií a stanovísk je recenzovaná publikácia pokusom o archeológiu podstatného. „Kope“ a hľadá v absolútnych základoch ľudskej psychiky, hľadá to, čo robí človeka človekom. Autor sa pokúša vystavať etiku na základných ľudských citoch. Od A. Schopenhauera si prenajíma „súciť“

ako východisko morálky, od A. Schweitzera „úctu k životu“ ako absolútnu hodnotu a ovplyvnený je aj P. Singerom. Nevyčerpáva sa bezcieľným moralizovaním (sám autor je dlhé roky vegetarián práve z etických dôvodov) a kritizovaním súčasnej západnej civilizácie, ale ťažiskové miesta kladie do konceptu riešenia (4, 6, 7, 9 kap.). H. Kaplan, napriek tomu, že sám stojí na pozíciách etického pesimizmu, správne poukázal na možné riešenie krízy súčasnej civilizácie, to, o ktorom vie aj moderná psychológia a pedagogika, že najdôležitejší vek pre výchovu „dobrého

človeka“ sú prvé roky jeho života v čom rodina, materské a základné školy hrajú kľúčovú úlohu – učia deti súcitu a porozumeniu pre tento svet mimo nich samých, súcitu s deťmi, zvieratami, rastlinami (...). Ostáva avšak otázne, či ľudstvo má pre takéto riešenie dostatok času zočivoči globálnej environmentálnej krízy.

Recenzovaná publikácia je hode nou rukavicou do tváre „akademickej“ etiky, najmä jej predstaviteľom je určená. Hoci nie so všetkým sa musí súhlasiť, niektorých „teoretikov“ môže vyprovokovať ku konštruktívnej sebakritike.

Andrzej S. Krasowski

Względność podstawą dla absolutu

Относительность как основа абсолюта

Antoni Domaniewski, *Byt i względność*,
Wydawnictwo NERITON, Warszawa 2002, ss. 314

Formulovanie nových, oryginálnych koncepcji ontologicznych jest w obecnych czasach zjawiskiem raczej rzadkim, wzbudzającym niejednokrotnie filozoficzne kontrowersje i częstokroć narażonym na bardzo ostre ataki. Tym bardziej, o ile nie jest się dogmatycznym zwolennikiem idei końca filozofii, ontologii czy metafizyki, wydaje się być wartym zwrócenie uwagi na te, które się pojawiają

i które mają coś do powiedzenia. Jedną z takich koncepcji jest propozycja zawarta w książce Antoniego Domaniewskiego: *Byt i względność*.

Książka podzielona jest na sześć rozdziałów: *Pierwsze założenie, Paradoksalne losy pojęcia materii, Między podmiotem a przedmiotem, Rzecz myśląca czyli racje i pomyłki dualizmu, Względność jako odsyłacz oraz A może jednak Bóg?* Dodatkowo za-